

MOTS CATALANS EN TEXTOS HEBREUS MEDIEVALS: ELS DICTÀMENS DE SALOMÓ BEN ADRET

per Eduard Feliu

Salomó ben Adret (Barcelona ~ 1235 [o ~ 1225] — ~ 1310)¹ és la personalitat jueva que sobergueja totes les altres en la cultura rabínica de la Catalunya de la segona meitat del segle XIII. El prestigi de què gaudí en vida fou molt gran i la influència que ha tingut d'ençà de la seva mort ha estat ben llarga, puix que encara avui les seves opinions en el camp de la *halakhà* o jurisprudència religiosa són considerades, arreu del món jueu, plenes d'autoritat.

D'entremig de les múltiples qüestions que les desavinences entre els individus, o l'escrúpol moral i el dubte religiós, suscitaven, i que hom cregué convenient de sotmetre al famós rabí de Barcelona, podem espigolar un cert nombre de mots catalans i una bona quantitat d'informació sobre la vida quotidiana dels jueus de les terres de Catalunya, Aragó, Navarra, Provença i d'altres indrets, tant en els dictàmens que tracten de conflictes personals i d'interessos materials com en aquells altres que toquen els problemes filosòfics i teològics que turmentaven els jueus d'aquell temps. Les idees de Maimònides, tallants com el fil d'una espasa, havien migpartit la societat jueva, i els individus vivien hostils els uns als altres, esquinçats entre les exigències de la raó, atida pels racionalistes cap a extrems inoïts, i les sol·licitacions d'un sentiment religiós que es rabejava en posicions massa tradicionals o es decantava —ara en la forma cabalística— cap a corrents esotèrics.² Ben Adret va ser la figura més important que signà, el 1305, a les seves velleses, l'excomunió contra els qui estudiessin “els llibres dels grecs” abans de tenir vint-i-cinc anys.³ Fou també un devot deixeble de Mossé ben

Nahman, l'opinió del qual ell retreu tot sovint per fornir el suport decisiu als seus propis judicis; i, com el seu mestre, fou alhora un assidu comentador del Talmud. Malgrat que no deixà cap escrit pròpiament cabalístic (a excepció d'una pregària), la tradició més antiga i més autèntica el fa continuador de la càbala gironina i transmissor d'aquestes coneixences teosòfiques als seus deixebles, que així ho reconeixen.⁴

No fou gens propens, certament, a les innovacions, però les seves opinions en matèria de *halakhà* mostren, enmig de les subtilitzacions de la literatura talmúdica, una equanimitat remarcable i un sentit de l'orientació que no li fa perdre mai de vista l'home i la seva circumstància. *Dina de-malkhuta dina*, “la llei del regne [on vivim] és llei [per a nosaltres també]”, és una dita talmúdica⁵ que sovinteja als escrits de Ben Adret. I que era un home de seny, ho demostrà també en refusar-se a acceptar les pretensions profètiques i messiàniques de l'arrauxat Abraham Abulafia, que, segons Ben Adret, no era sinó un murri.⁶

Pel que fa al treball que presento aquí, cal reconèixer que perquè tingués tot el rigor científic desitjable en estudis de caire filològic, hauria calgut disposar d'edicions crítiques dels dictàmens de Ben Adret o bé treballar amb els manuscrits antics que els contenen.⁷ Cap de les dues coses no ha estat ni és, de fet, possible. Les edicions crítiques manquen tant per a les grans obres medievals hebrees (inclosos llibres tan importants com la *Guia dels Perplexos* de Maimònides, la *Llum del Senyor* de Hasday Cresques o el *Comentari al Pentateuc* de Nahmànides) com per a les petites; i els manuscrits, si encara hi són, són figures d'un altre paner, per a les quals no tenim, els estudiosos catalans d'aquestes aparentment exòtiques disciplines, la badoquera que ens permetria d'abastar-los. És, doncs, amb totes les cauteles del cas que ofereixo als qui tenen interès pel català medieval una cinquantena de mots que suren encara, ça i lla, a les edicions dels dictàmens, o *responso*, de Salomó ben Adret i que, incompresos i oblidats, han aguantat força bé, segons el meu parer — i salvant les excepcions — el pas dels segles i de les edicions.

Hi ha, nogensmenys, més d'un entrebanc en aquest tipus d'investigació: d'antuvi, l'alfabet hebreu, l'alefat, serveix ben malament per a la transcripció dels sons del català, o de qualsevol altra llengua no semítica. La manca de representació gràfica de les vocals, només parcialment — però també ben inadequadament — compensada per les *matres lectionis*; la confusió de *fi p* en una única lletra; la inexistència, en hebreu, del so fricatiu de la *g*, de la palatalització de la *l* i la *n*, i dels sons africats, tot això fa que no sigui gens evident, a vegades, quina era la forma fonètica exacta dels mots catalans que trobem encastats en textos hebreus. Amb tot, el qui coneix les dues llengües implicades arriba a deduir amb una relativa certesa (deixant a part els casos d'extrema deformació) el mot no

hebreu que s'amaga darrera les lletres de l'alefat; més que més quan aquell és donat com a equivalent (precedit sovint de la indicació *be-la'az*, "en llengua vulgar") d'un mot hebreu. En aquestes circumstàncies ⁸ a les quals cal afegir el desconeixement que tenim de la pronunciació d'algunes consonants hebrees a l'edat mitjana⁸ — sembla més aviat inútil de voler deduir sistemes de transcripció constants dels textos aljamiats catalans que posseïm, bé que s'ha de reconèixer que els escriptors seguien unes normes tàcites, algunes de les quals ja havien estat utilitzades pels doctors del Talmud per a la transcripció de termes grecs i llatins.⁹

Tenint en compte, doncs, aquesta servitud de l'escriptura hebraica, cal dir que l'arreplec de mots que presento aquí val com a testimoniatge de l'existència d'aquests mots a la fi del segle XIII o a la primeria del XIV (abans, per tant, en alguns casos, de l'època en què els diccionaris catalans els documenten per primera vegada), però no dóna cap garantia de llur fonètica exacta. Hi ha, a més, la possibilitat que alguns hi hagin estat afegits després del temps de Ben Adret. No obstant això, crec que el fet de donar-los a conèixer pot ser útil a d'altres investigadors que treballen aquest aspecte dels textos hebreus medievals. L'explicació més satisfactòria sobre l'autenticitat d'aquests mots només l'aconsegurem quan tots els textos i documents hauran estat escorcollats. Aquesta tasca és ara, sortosament, més simple, pel que fa als dictàmens, gràcies a la publicació, encara en curs, dels índexs o concordances dels llibres de tots els rabins hispànics del segle XI al XV¹⁰. Malgrat la matusseria amb què els procediments informàtics emprats han tractat l'aspecte que aquí ens interessa, no hi ha dubte que el fet d'haver estat publicat ja el volum corresponent a Salomó ben Adret m'ha facilitat molt les coses i m'ha estalviat mesos d'escarrassades lectures.

Els dictàmens de Ben Adret, repartits en vuit llibres, i amb múltiples repeticions i deformacions de copistes i d'editors, presenten actualment un aire caòtic i ofereixen dificultats de tota mena a l'investigador. Entre aquestes cal destacar el fet d'haver reproduït, en temps moderns, antigues edicions d'una manera molt barroera, amb mots i fragments il·legibles. D'altra banda, les determinacions de temps hi són pràcticament inexistents, i les d'espai (sobretot els noms de ciutat que encapçalen alguns dels dictàmens) no sempre són fiables. La informació que en podem treure, doncs, és sempre sobre situacions genèriques i clares vegades sobre fets o personatges històrics concrets. A més, aquests llibres de Ben Adret contenen alguns textos que no són d'ell, com ara tot el *Ketav ha-hitnatselut* d'En Bonet Abraham (Yedaya ha-Peníní, de Perpinyà), i diverses cartes d'altra gent, que ell reproduceix.

Les edicions que he fet servir són (reproduïdes en tres volums a Jerusalem l'any 1976) les que segueixen: Llibre I, anomenat *Teshuvot*

àlef, Viena 1812, 1255 dictàmens; llibre II, anomenat *Toledot adam*, Liorna 1657, 405 dictàmens; llibre III, Liorna 1778, 445 dictàmens; llibre IV, Salònica 1803, 330 dictàmens; llibre V, VÍlnius 1884 [reproducció d'una edició de Liorna 1825], 300 dictàmens; llibre VI, Varsòvia 1868, 286 dictàmens, la majoria dels quals, degudament assenyalats, figuren ja als llibres anteriors; llibre VII, Varsòvia 1868, 540 dictàmens, 420 dels quals són els que constitueixen l'edició de Roma 1470 [reeditada en facsímil a Jerusalem el 1976 també];¹¹ llibre VIII, Varsòvia [reproducció de l'edició de Zolkva 1798] conté 288 dictàmens atribuïts a Nahmànides, però són en realitat de Ben Adret, llevat de dos (el 283 i el 284, segons H. D. Chavel), que sí que són del rabí de Girona. Hi ha alguns dictàmens escadussers, publicats a diverses revistes, però no contenen cap mot que no sigui hebreu. Per a més detalls sobre el desgavell que presenten totes aquestes edicions, cal consultar el pròleg amb què S. Z. Havlin encapçalà la reproducció facsímil de l'edició de Roma 1470.

Recentment hom ha començat la publicació de l'obra completa de Salomó ben Adret en vuit volums, materialment esplèndids, en una edició, feta a partir de manuscrits i primeres edicions, a cura de M. M. Gerlitz i a càrrec del Makhon Toraní-Sifrutí Oraysoh, de Jerusalem. Inclou comentaris al Talmud (*halakhà* i *agadà* per separat), dictàmens, decisions, etc., arranjats segons el tractat talmúdic que concerneixen, i amb notes i referències abundantíssimes. Bé que ni el rigor filològic ni l'interès històric no solen ser preponderants en els sectors del judaisme ortodox que han emprès aquest treball monumental, d'una magnificència tipogràfica poc corrent, no hi ha dubte que aquesta edició farà la lectura de l'obra de Ben Adret molt més còmoda, però caldrà exercir-hi un considerable esperit crític quan la vulguem fer servir per a la investigació històrica o filològica. El primer volum (1986) comprèn comentaris talmúdics, dictàmens (que no contenen, en principi, cap mot català) i altres escrits que d'una manera directa o indirecta fan referència als tractats *Berakhot* i *Zeraïm*.

El lector s'adonarà que ara i adés he volgut potser matar dos pardals d'un tret —per dir-ho familiarment— en allargar la traducció del context més que no calia per a delimitar-hi el mot català. És que m'ha semblat, en aquests casos, que les disquisicions de Ben Adret fornien informació sobre algun punt concret d'interès per als historiadors (vegeu, per exemple, s.v. **destre** i **públics**), i no he vacil·lat a passar una mica la ratlla que m'havia marcat en preveure aquest treball.

NOTES

1. Vegeu l'article de Jaume Riera i Sans a la GEC, vol. 13, s.v. *Selomó ben Abraham ibn Adret*; David Romano, "La signature de R. Shelomoh ben Adret (RaShBa),

- de Barcelone”, dins *Les Juifs au regard de l'histoire. Mélanges en l'honneur de Bernhard Blumenkranz*, París 1985, pàgs. 195-199; Isidore Epstein, *The "Responsa" of Rabbi Solomon ben Adreth of Barcelona (1235-1310) As a Source of the History of Spain*, Londres 1925 [ressenyat per Ramon Mallofré a *Criterion* 5 (Barcelona 1929), pàgs. 46-55, i reeditat com a primera part de: Isidore Epstein, *Studies in the Communal Life of the Jews of Spain*, Nova York 1968]; J. Perles, *R. Salomo b. Abraham b. Adreth: Sein Leben und seine Schriften*, Breslau 1863; Y. Baer, *Toledot ha-yehudim bi-Sefarad ha-notserit*, “Història dels jueus de l'Espanya cristiana”, Tel-Avi 1965², pàg. 167-178 [vol. I, pàgs. 281-305, de la traducció anglesa d'aquest llibre; pàgs. 223-238 del primer volum de la traducció castellana de J.-L. Lacave].
2. J. Sarachek, *Faith and Reason: The Conflict Over the Rationalism of Maimonides*, Nova York 1970², pàgs. 195-264; J. Ribera i Florit, “La controvèrsia maimonista a Catalunya”, dins *Cicle commemoratiu del 850 aniversari del naixement de Maimònides: Resum de les conferències*, Lleida 1985, pàgs. 21-42.
  3. El text de l'excomunió és al Llibre I:415, 416, 417, dels dictàmens de Ben Adret. Trad. anglesa abreujada: Franz Kobler, *Letters of the Jews Through the Ages*, vol. I, Filadèlfia 1978², pàgs. 255-258. Cf. Sarachek, *op. cit.*, pàgs. 229ss; A. S. Halkin; “Ha-hérem al limud ha-filosofia”, *Peraquim: Yearbook for the Schocken Institute for Jewish Research of the Jewish Theological Seminary of America*, I (1967-68), pàgs. 35-55.
  4. Vegeu Gershom Scholem, *Les origines de la Kabbale*, París 1966, pàg. 46; id., *Kabbalah*, Jerusalem 1977, pàg. 61. La pregària ha estat publicada per primera vegada recentment a *Sifré ha-RASHBA*, sota la direcció de M. M. Gerlitz, Oraysoh, Jerusalem 1986, vol. I, pàgs. 221-292.
  5. TB *Guitín* 10b.
  6. Vegeu el dictamen I:548 de Ben Adret. També: Louis Jacobs, *Theology in the Responsa*, Londres i Boston 1975, pàgs. 57-59.
  7. La llista d'aquests manuscrits és a *Sifré ha-RASHBA* (edició esmentada a la nota 4 de més amunt), pàgs. 200-210.
  8. Per a aquesta qüestió, vegeu: Irene Garbell, “The Pronunciation of Hebrew in Medieval Spain”, dins *Homenaje a Millás-Vallcrosa*, Barcelona 1954, vol. I, pàgs. 647-696.
  9. Vegeu Fernando Díaz Esteban, “Catalanismos en documentos hebreos medievales”, *Anuario de Filología* 9 (Universitat de Barcelona 1983), pàgs. 69-86. Per a textos aljamiats, vegeu: Jaume Riera i Sans, *Cants de noces de jueus catalans*, Barcelona 1974; A. Duran i Sanpere, “Documents aljamiats de jueus catalans. Segle XV”, *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 5 (Barcelona 1918-19), pàgs. 132-148.
  10. *Mafteah ha-sheelot we-ha-teshuvot shel hakhmé Sefarad u-tsefon Africa*, “Index de les consultes i les respostes dels savis d'Espanya i del nord d'Àfrica”, a cura de Menahem Alon, Universitat Hebrea, Jerusalem 1987, Índex Històric, vol. II [dedicat íntegrament a Salomó ben Adret].
  11. *Teshuvot sheelot le-ha-RASHBA*, edició prínceps, Roma 1470. Edició facsímil: Universitat Hebrea, Jerusalem 1976, pròleg de S. Z. Havlin.

*

advocat אַדוואַקאַט

“Rubèn autoritzà Simó, mitjançant una escriptura, perquè actués de *toén*, que es diu **advocat** en la llengua dels cristians, en defensa seva, en

els seus afers a les corts dels cristians, però sense indicar, a la dita escriptura, per quant de temps” [III:141. Dictamen tramès a Mallorca.] Rubèn i Simó —i semblantment els noms dels altres patriarques i llurs dones, quan cal— són emprats per a indicar unes persones indeterminades.

aixeta o **ixeta** אישטה

“És permès de posar la gàrgola [*marzev*] anomenada **aixeta** al forat d’una **bóta** en dissabte, com diu el Talmud [TB *Shabat* 146b]: ‘La introducció d’un conducte [*guvta*, en el text arameu del Talmud]— que vol dir un tub [*shefoféret*, intercala Ben Adret en hebreu com a aclariment]— és cosa permesa segons Rav, bé que prohibida segons Samuel. Tothom està d’acord, tanmateix, que és prohibit tallar-lo per primera vegada; i tots convenen a dir que és permès de tornar-lo a col·locar al forat [si se n’ha anat]. La discrepància sorgeix només quan el tub ja és tallat, però no ajustat [perquè aleshores posar-l’hi podria comportar haver d’ajustar-lo tallant-lo, cosa prohibida de fer en dissabte]” [I:624, reproduït a VII:254]. L’ús impropï del mot *marzev*, ‘gàrgola’ o ‘canal’ per on s’escola l’aigua de la pluja, pot haver induït Ben Adret a emprar el mot en vulgar català per a la recta comprensió del tema per part del desconegut destinatari d’aquest dictamen.

albaran אלבראן

“Rubèn es clama dient: Vet aquí que l’**albaran** on hi ha escrit, de la teva pròpia mà, per quant has venut la meva mercaderia i per quant la vas comprar, puja més que no m’havies dit” [III:24]

argenç ארגינץ

(a) “Pel que fa a la pregunta que m’has fet, és a saber, quant val la redempció del primogènit [cf. *Nm* 18, 16-17] en diner **barcelonès**, sàpigues que aquesta redempció és de cinc *selaim* [nom del sicle al Talmud] i que tota vegada que l’Escriptura esmenta un sicle es refereix a moneda de Tir [cf. TB *Bava Qama* 36b]. Així mateix, els doctors de la Misnà diuen: ‘Els cinc *selaim* del primogènit són calculats segons el *mané* de Tir’. Cada *sela* té quatre dinars de plata; i el dinar, segons el parer dels gaons, pesa tres **argenç** de plata. Trobem, doncs, que cinc *selaim* són vint dinars o seixanta **argenç**, o mig *zaquq* de plata menys un quart d’*unça*” [I:200] (b) “M’has preguntat: Allò que és costum d’escriure als contractes de matrimoni: ‘I [el nuvi] li dóna d’escreix [a la núvia] dels seus béns, dos-cents dinars de plata pura’, a quant equival? [...] Responc: Els gaons van determinar que una *prutot* pesa mitja *seorà* i, com ja saps, van dir que hi ha cent noranta-dues *prutot* en un dinar, és a dir, en un dinar de plata; que cent noranta-dues *prutot* pesen noranta-sis *seorim*. Un **argenç** pesa

trenta-dues *seorim*; i un dinar de plata pesa tres **argenç**, que són tres **esterlís barcelonès** aproximadament" [I:1011]. Els dos-cents dinars de plata són una xifra estàndard dels contractes de matrimoni, que suscitava dubtes sobre el seu valor real actual. Ben Adret no dona el resultat final d'aquesta equivalència, que és (invito el lector a comprovar-ho): 200 dinars de plata = 600 esterlins barcelonesos.

astorlau (= astrolau) אסטורלאב

(a) "Els qui reneguen el Nom de Déu [els racionalistes] dient que els instruments sagrats, els *urim* i els *tumim* (cf. Ex 28, 30), són l'instrument anomenat **astorlau**, que els homes s'han fet ells matixos..." [I:416, mots repetits a I:417. Es tracta de dos dels tres documents signats l'any 1305 per Ben Adret i altres prohoms jueus de caire conservador, prohibint l'estudi de la ciència i la filosofia gregues als menors de 25 anys] (b) "[Ben Adret]respongué que és permès de fer observacions per mitjà de l'**astorlau** en dissabte" [I:772]. No sembla possible de dir si *astorlau* reflecteix realment una forma metatètica d'*astrolau* o bé és una errada de l'edició de Viena 1812, d'on he tret el mot.

barcelonès :שטערען → **argenç**

bóta בוטא

"També respongué que és prohibit de tirar un gerro d'aigua dins una **bóta** rebuda d'un cristià, car basta si aquesta ha estat dotze mesos sense servir" [I:574]. Vegeu també s.v. **aixeta**.

caneles (= candelas) קנילש

"També respongué que és lícit d'encendre, la nit del dissabte [la nit del divendres, en què comença el dissabte] els ciris de cera que hom anomena **caneles**" [VII:416, segons l'edició de Roma 1470. L'edició de Varsòvia 1868 diu **candelas**. Repetit, en una redacció diferent, a VIII:267].

capítol קאפיטול

Ben Adret reporta diverses vegades el text d'una ordinació de l'aljama de Lleida que fa: "Cap jueu ni jueva de la nostra aljama no tindrà dret a presentar un **capítol** que pugui provocar danys a les persones o als béns [jueus] tant si és al batlle com si és a d'altres [autoritats] ni fer calúmnies de paraula o per escrit, explícitament o al·lusivament..." [III:384, 385, 388; V:287]. Sembla que 'presentar o donar capítol' (*latet capitol*) i 'fer calúmnies' (*laassot malshinut*) no són expressions exactament paral·leles, però sí molt acostades. 'Donar capítol' potser vol dir 'demandar' davant les autoritats cristianes, amb el risc, o la temptació, de delació que això devia comportar. *Capitulum* va tenir de vegades el sentit

d'acusació' (cf. Niermeyer, *Lexicon minus*, s.v. *Capitulum*, 5). Baer, que comentà aquesta ordinació als seus *Studien zur Geschichte der Juden im Königreich Aragonien während des 13. und 14. Jahrhunderts* (Berlín 1913), tradueix *latet capitol* per "eine Klageschrift einzureichen" ("presentar un escrit de demanda judicial", diu la traducció castellana d'aquesta obra, *Historia de los judíos en la Corona de Aragón* (s. XIII y XIV), Saragossa 1985, pàg. 231). Vegeu: I. Epstein, *The "Responsa" of Rabbi Solomon ben Adreth of Barcelona*, pàgs. 48-49, on parla també d'aquesta ordinació.

cessió ששיאו

"Això vol dir que en el cas d'una escriptura de transmissió [de béns], feta en la llengua dels cristians, anomenada **cessió**, si tot hi és expressat correctament, [...] el compromís que comporta és el mateix que a les nostres escriptures" [VII:250]. Aquest mot tant és català com llatí.

comanador קומנדור

Un dels habitants jueus de Tortosa se n'anà de la ciutat després d'haver pagat la part d'impostos que li corresponia. Al cap d'un any, hi tornà i els delegats de la comunitat li volien fer pagar, segons costum, diuen, la seva quota dels 1.000 sous que han estat obligats de donar a un dels senyors de la ciutat sota pretext, per part d'aquest senyor, que la comunitat l'havia donada ja a l'altre senyor. Ben Adret, en un punt del seu dictamen, fa: "Si hi ha un costum ben establert, cal seguir-lo, puix que el costum anul·la la *halakhà*. Ara, si em preguntes quina és la norma que cal aplicar, segons la *halakhà*, allà on no hi ha cap costum establert, responc que l'individu té dret a refusar-se a pagar. Car el **comanador** argumenta que com que donaren [aquella quantitat] a **Don Ramon de Montcada**, ell els la demana també, i la demana als mateixos que la donaren a **Don Ramon**. Tot el que donaren a aquest, són obligats, doncs, de donar-ho immediatament a l'altre. Segons el **comanador**, la comunitat tenia l'obligació de pagar encontinent al **comanador** mil sous també. Per quin motiu ha de pagar, aquest individu, una part d'allò que la comunitat contragué l'obligació de pagar abans que ell es tornés a establir a llur ciutat?" [IV:260. El mot **comanador** surt quatre vegades més en aquest dictamen]. Per al problema que s'hi dilucida, vegeu: I. Epstein, *The "Responsa" of Rabbi Solomon ben Adreth*, pàgs. 3, 105 (n. 102); F. Baer, *Historia de los judíos en la Corona de Aragón* (s. XIII y XIV), pàgs. 59, 207-208.

cot קוט → **gonella**

curador קוראדור → **violari**

deçà mar, dellà mar די צא מאר די לא מאר

“M’has consusltat el cas d’un que va fer vot a Déu que si d’aquí a Pasqua el seu sogre no li pagava el que li devia, per la festa de Pentecosta [*Shavuot*] no seria **deçà mar**, i que havent-li preguntat què volia dir amb aquesta expressió —car molts dels qui habiten aquestes terres diuen, dels qui habiten el país del mar, que viuen **deçà mar**; i dels qui habiten a l’altra banda del mar, **dellà mar** ell digué que la seva intenció era de ser, per la Pentecosta, en mar o en una de les illes...”. El qui va fer el vot, ara cerca d’anul·lar-lo, i Ben Adret continua: “Si va jurar de no ser **deçà mar** per la festa de Pentecosta, o s’interdí, mitjançant un vot, de ser **deçà mar**, i havent-li preguntat què volia dir, aclarí que la seva intenció era de ser en mar o en una de les illes, és clar que l’expressió val per qualsevol lloc que es trobi a l’altra banda del mar, car **deçà mar** significa que un és aquí i té el mar al davant. Si, doncs, respongué que la seva intenció era de no ser en aquesta terra i de passar a una de les illes...”. En aquest cas, el vot és explícit i la seva anul·lació més fàcil segons la norma establerta a *M Nedarim* II, 4. “En realitat, si aquí tothom anomena **deçà mar** allò que és a l’altra banda del mar...”, llavors es pot aplicar també la norma de *TB Shevuot* 26b, i el jurament o vot restaria anul·lat perquè ‘no ser deçà mar’ i ‘ser en mar o en alguna illa’ voldria dir el mateix i, per tant, hauria estat una confusió en l’expressió del vot. [V:68] Deixant de banda el veritable fons de la qüestió que el dictamen debat, que és per quina norma es pot consentir que el vot resti anul·lat, sembla que ‘deçà mar’ degué significar en alguns llocs ‘en aquesta banda del mar’, com ara, dic jo, en el cas de la situació de les Balears respecte a les terres de l’altra punta de la Mediterrània, que es trobarien, així, ‘dellà mar’. Tot plegat és força inversemblant i, sobretot, insòlit.

destre די שטר

“Rubèn concedí a Simó, mitjançant una escriptura, d’obrir una lluern a d’un pam d’amplària sobre el seu predi, i em preguntes si el sentit de ‘pam’ és el de ‘pam bíblic’, que val mitja colzada, o bé no es tracta sinó del ‘pam de cana’, que és l’habitual a la [vostra] ciutat en tota compravenda; com que més amunt en el mateix document, i parlant d’una altra qüestió, hi ha escrit ‘cana’, estàs en dubte sobre si per a la lluern hom es refereix també al ‘pam de cana’, i en tot cas si el propietari de l’escriptura s’ha de regir per la mida més petita. Responc: Primer de tot, cal dir que el ‘pam bíblic’ no val mitja colzada, com tu dius, ans mitja colzada menys un sisè [segons una argumentació basada en *Ez* 43, 13 i *TB Eruvín* 4a][...]. Pel que fa al moll de la qüestió, dic que no sé per quin principi es podria **tractar en aquest cas del ‘pam de cana’**, car si cal amidar la lluern a pams, només té sentit de fer-ho segons el pam de qualsevol home

ordinari, o bé segons el pam de la mida utilitzada per a la terra, si és que teniu aquesta mida, com és corrent entre nosaltres, que és la cana de Montpeller, que anomenem **destre**. Els ‘pams de cana’ són més petits que els [de la cana] de Montpeller. Sàpigues que tothom qui escriu una mida sense determinar-la, tant si es tracta d’escriptures de donacions com de rebuts o préstecs, aquesta mida es regeix segons l’ús i el costum del lloc en què el document ha estat escrit. Si n’hi ha dues, una de més gran i una de més petita, el propietari de l’escriptura es regeix per la més petita [segons se segueix de TB *Bava Batra* 165b] Així, doncs, també nosaltres direm aquí: Si un hom ha de donar un pam de drap, dóna un ‘pam de cana’, car entre nosaltres la draperia és amidada amb una mida petita; si un hom dóna un pam referit a terres, dóna un pam gran, és a dir, un pam d’amidar terres, ja que un ‘pam de cana’ de terra no seria suficient per a res. Si amidàvem les terres ara amb una mida adés amb una altra, hauríem de dir que el propietari de l’escriptura s’ha de regir per la més petita, com ja hem manifestat. El que passa és que estic en dubte en el tema que ens ocupa, per tal com Rubèn no li dóna un tros de terra, al qual podríem aplicar la mida de les terres, sinó que li concedeix d’obrir una lluernia que donarà al seu pati, i no hi ha cap mida específica per a les lluernes. Per consegüent, dic que li ho concedeixi segons el pam de qualsevol home ordinari, car no es tracta, en aquest cas, de cap dels pams esmentats” [II:233, al·ludit a I:735] Per al problema del valor del destre, vegeu: Philip J. Banks, “Mensuration in Early Medieval Barcelona” *Medievalia* 7 (Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1987), pàgs. 37-56.

l'enbut (= l'embut) לנבוט

Al capdavant d'un curt text de Ben Adret sobre els atuells del vi que han estat en contacte amb el vi dels cristians, hom afegí a tall de glossa: “El *mehats* [cossiol] és l'atuell amb què hom treu el vi del cup. El *mashpekh* [embut] és l'enbut” [VII:528].

estadant אשטנט

Parlant d'un que jurà que no fixaria la seva residència a Lleida (jurament necessari probablement per la taxació dels impostos), Ben Adret diu, entre altres coses: “Sàpigues, pel que fa al qui jurà que no habitaria a la ciutat, que només n'és ‘habitant’ [*toshav*] el qui hi roman trenta dies, i n'és ‘ciudadà’ [*ben ir*] el qui hi roman un any seguit. El Talmud no aclareix explícitament quina és la situació del ‘resident’ [*dar*]. Jo em penso, tanmateix, que no és una qüestió entre ‘habitant’ i ‘ciudadà’, sinó que tot cal entendre-ho segons els usos lingüístics de la gent. Hi ha llocs on anomenen ‘resident’ el qui hi resta durant un temps limitat, mentre que

en d'altres llocs aquest temps és molt més llarg. [...] Si un ha jurat en la llengua del poble — car m'afiguro que no jurà en la llengua sagrada — ha dit: 'No seré **estadant**', i jo veig que hom anomena **estadant** només el qui fixa la seva residència en un lloc d'una manera permanent. Els comerciants, per exemple, encara que restin en un lloc tot un any per causa de negocis, no es diuen **estadant** sinó del lloc on tenen llur casa, no del lloc on negociegen" [VII:408]

esterlís אצטרליש → **argenç**

estopaci (= topazi) אשטופאסי

"Hi ha coses que tenen virtuts que els homes de ciència no saben explicar, com ara l'amulet d'arrels o la fredor de la pedra groga anomenada **estopaci**" [I:167. La mateixa frase és repetida a I:825]

fres פריש → **senescal**

galotges (= galotxes) גלוטגיש

"També em preguntes: El calçat de fusta anomenat **galotges**, que no té claus, sinó una peça de ferro llis al lloc dels claus, que la hi posen perquè la terra no el desgasti, es pot portar en dissabte?" [III:266. Reproduït a VII:207 i I:673] La retranscripció 'galotges' reflecteix més exactament les lletres emprades en hebreu per a transcriure el nom d'aquest calçat, però no indica que el mot català contingüés el so palatal africacat sonor que el dígraf *tg* ens podria fer pensar.

glaç גלאץ

"Isaac ben Abraham preguntà si és permès de ficar en aigua calenta la carn que s'ha tornat fada, perquè s'ha omplert de gel o gebre, anomenat **glaç** en llengua vulgar, i no és convenient de salar-la sense treure'n primer el gel" [I:843]

gonella גונילה .

"M'has preguntat si en els llocs on acostumen a portar la peça de vestir anomenada **gonella**, tallada per davant i per darrera, talment que sembla que tingui quatre angles, si és obligatori de fer-s'hi flocs [*tsitsit*, cf., Nm 15,38] Responc: No s'ha d'anomenar vestit de quatre angles sinó el *tal·lit*, que sí que és obert i té realment quatre angles; però els vestits cosits i units per la part de dalt, com ara la **gonella** o el **cot**, aquests no són considerats vestits de quatre angles. També a la primeria solien tenir **aquests vestits quatre angles als nostres pobles**, però no vam veure mai ningú que, per la raó que he dit i per les que tu dius, fos tan escrupolós

que hi posés flocs. Hauria estat d'allò més sorprenent" [I:434, reproduïda a VII:206]. A l'antiga edició de Roma 1470, que conté aquest dictamen, el mot 'cot' porta un punt damunt la *t*, com a senyal de l'elisió de la terminació; la qual cosa indica que el mot original devia ser 'cota' i no pas 'cot'.

hora nona אוראנונא

L'impost de l'època romana —i de l'edat mitjana— anomenat *annona* apareix algunes vegades al Talmud sota la forma *arnona* (cf. TB *Pesahim* 6a), com ara a l'expressió 'pasta d'*arnona*', és a dir, 'pasta feta amb farina sotmesa a l'impost d'*arnona*', a propòsit de la qual els rabins discutien si estava o no estava sotmesa al tribut ritual anomenat *hal·là* (cf. Nm 15,20). Ben Adret, divagant sobre l'origen d'aquest mot, rebutja que derivi del riu Arnon (frontera de Moab a l'època bíblica; cf. Nm 21, 13), com es pensaven alguns comentaristes, i retraient probablement circumstàncies del seu temps aventura l'etimologia popular que segueix: "Arnona ve del fet que el rei imposa a la gent del país que preparin provisions de boca per als seus soldats, i aquestes provisions s'anomenen *arnona*, mot propinc a l'expressió que fan servir en llengua vulgar, en què anomenen l'hora de menjar **hora nona**" [I:526. Cf. III:411]

mar → deçà mar, dellà mar

marit → pren-me "guet" o reep-me "guet" de mon marit

morabatins, masmudina מוראבאטיניש

Apareixen diverses vegades al dictamen V:206. Malauradament, l'estat del text imprès és tan desballestat que no és possible de traduir-ne les frases amb un mínim de coherència. Tanmateix, sembla clar que els dos noms hi són sinònims. 'Masmudina' hi apareix sota les formes corruptes 'masmuïda', 'masmudes', 'masmubidna', 'masmunidna', 'masmunidnes'. Dictamen tramès a Tortosa.

moret (?) מוריט → senescal

neuler נבלייר

"Tocant al que vaig escriure sobre la preparació ritual de la paella [comprada a un cristià], amb què fregim la carn i el peix —és a dir, que necessita ser purificada perquè hom la fa servir damunt el foc i amb poc oli, i per tant té la mateixa consideració que les graelles [que s'han de purificar arroentant-les], com diuen al Talmud [TB *Avodà Zarà* 75b] —em pregunten si el **neuler** està en el mateix cas, i cal, doncs, purificar-lo

ritualment. Responc que seria així si untaven la superfície amb llard. Tanmateix, nosaltres el considerem un atuell permès, ja que només l'unten amb oli, i no cal témer que el freguin amb llard [...] perquè l'oli és molt més barat que el llard de porc [...] i, a més, el llard enfosqueix la superfície de la pasta que hom hi cou" [I:502. Reproduït a VII:92 i VIII:151].

nous (= nusos) נובש

Parlant de les normes d'un tal rabí Pérets referents al calçat emprat en la cerimònia de la *halitsà* (cf. s.v. *sola*), diu que "cal lligar el cordó a l'anella amb uns **nous**, com diuen en llengua vulgar" [VII:399].

ostages אוצטיגש

Aquest mot, sempre en plural, apareix una cinquantena de vegades (en alguns casos, però, es tracta de la repetició del mateix text) formant part de diversos sintagmes verbals: 'romandre en ostatics', 'romandre dins els límits dels ostatics', 'estar en ostatics', 'sortir dels ostatics', 'tornar als ostatics', 'jurar pagar amb ostatics' (= jurar, algú, que o pagarà o romandrà en ostatics), 'obligar o obligar-se amb ostatics o amb jurament d'ostatics', 'fer quiti d'ostatics', 'ser quiti d'ostatics', 'estar els ostatics fora de la ciutat'. Significa primerament restar algú reclòs en un lloc, sia un edifici sia una ciutat o territori, amb el compromís de no allunyar-se'n per un temps definit; i segonament, aquest mateix lloc. Les circumstàncies que provoquen aquesta situació són, almenys en aquests dictàmens de Ben Adret, sempre les mateixes: 1) el deutor que es compromet envers el creditor de romandre en ostatics si no li paga el deute en un temps determinat; o 2) l'obligació en què es troben els delegats de l'aljama, en compliment de normes establertes per la comunitat, de no moure's d'un lloc abans d'haver elegit certs càrrecs. Vegem-ne alguns exemples: (a) "Pel que fa a la qüestió que em plantejes, és a dir, si està obligat a romandre en **ostages** aquell qui jurà a altri que li pagaria un deute en un temps determinat, i que si no ho feia romandria en **ostages**, però que [havent arribat al termini assenyalat] el creditor no es troba a la ciutat, i bé que el deutor té els diners per pagar, no pot fer-ho. Segons el meu parer no hi està obligat en absolut..." [VII:157]. En un altre text, un que havia fet aquest mateix jurament, se n'oblidà i (b) "no romangué dins els límits dels **ostages**" [III:333]. (c) "Hi ha escrit a les normes per a l'elecció de delegats que quan arriba el moment d'haver-ne d'elegir els successors, aquells cal que romanguin en **ostages** fora de la ciutat fins que concloguin un acord i anunciïn a la sinagoga per mitjà de l'oficiant que en Tal i en Tal han estat elegits delegats; i voleu que us digui si cal que aquests **ostages** siguin en un lloc determinat fora de la

ciutat, o bé si els és permès d'anar pertot arreu, mentre s'estiguin d'entrar a la ciutat. Resposta: El sentit literal de les normes esmentades no és que hom podrà anar a l'altra part del mar o a l'altre cap de món a negociar, car si el compromís fos només de no entrar a la ciutat no dirien que cal 'que romanguin en **ostages** fora de la ciutat', ans haurien dit 'que no entrin a la ciutat fins que conclouguin un acord'. Però el fet d'haver dit 'que romanguin en **ostages** fora de la ciutat' significa dues coses: primerament que romanguin en **ostages** i [segonament] que aquests **ostages** siguin fora de la ciutat. I també que el mot **ostages** vol dir que han de romandre en un lloc determinat. El qui pot anar pertot arreu fora de tal o tal ciutat no roman en **ostages**, sinó que només té prohibit d'entrar en un cert lloc" [III:422]. Referint-se també a l'elecció de delegats, (d) Ben Adret recalca que els electors no són quitis dels **ostages** (*peturim min ha-ostages*) individualment, a mesura que cada successor és elegit, sinó quan han estat elegits tots [III:425].

paers פאירש

(a) "Rubèn comparegué davant els **paers** de la ciutat i els digué..." [III:384. El mot 'paers' apareix dues vegades més en aquest dictamen]. (b) "Homes que tenen autoritat de part del rei, com ara *shoter* ['oficial'] o **paers**" [III:385]. Ambdós dictàmens són adreçats a Lleida. En aquest darrer exemple sembla que *shoter* i 'paers' s'equivalen, car la conjunció *o* hi té caràcter explicatiu (com també s.v. **renegat**: "*cafran* o **renegat**"), la qual cosa confirmaria els arguments de J. Shatzmiller (cf. *REJ* 142 (1983), pàgs. 134-135) a favor de l'equivalència de *shoterim* i 'cònsols' (nom dels magistrats municipals a Occitània i en algunes poblacions catalanes) en un document de Pàmies.

patins פטייש

"Quant al que m'has dit: que tenen el costum de sortir en dissabte a la via pública calçats amb **patins**, i que els ho volies prohibir perquè fugen dels peus fàcilment per ells mateixos [i aleshores, no podent ser considerats una sabata, més que portar un calçat, l'individu transporta un objecte, cosa prohibida en dissabte], i que et sembla que el consideren un calçat tou [i aleshores és un objecte permès de transportar en dissabte. Cf. TB *Shabat* 141b], responc: Permet-los que facin el que tenen per costum de fer, car això és el que han fet els savis d'aquesta terra i ningú no se n'ha clamat mai, i a més, perquè aquest calçat és cobert de pell, que es lliga i no pot fugir dels peus; per tant, el cas no és semblant a la crossa d'un coix, que és de fusta i pot escapar-se [de la cama de qui se'n serveix, i merèixer la consideració d'objecte *dur*. Cf. TB *Yoma* 78b]" [I:607. Reproduït a VII:219].

peònia פאוניאה

Apareix aquest mot (que no és, tanmateix, català d'una manera específica) en un text de la *Guia dels Perplexos* de Maimònides que Ben Adret reporta segons la traducció hebrea, acabada a Arle el 1204, del provençal Samuel Ibn Tibon: “No et faci estrany que els doctors del Talmud permetessin l'ús del clau d'un penjat i la dent d'una guineu [per a guarir], puix que en aquells temps consideraven que eren coses certificades per l'experiència, com els medicaments, talment com avui pengem l'herba anomenada **peònia** damunt de qui pateix del mal caduc” [I:413. Cf. *Guia*, III, cap. 37].

portadora פורטדורה

“També li van plantejar el cas d'un israelita que posà vi en un cup [*kuba*] de cristians, anomenat **portadora**...”. “En el vi d'aquella **portadora** no hi van ficar aigua...” [VII:101]. El mot *kuba*, d'origen incert, ja apareix al Talmud en el sentit de ‘bóta o recipient per al vi’ (Jastrow: *wine cask*). L'he traduït per ‘cup’ (= recipient de fusta per al vi), perquè sospito que l'ús que Ben Adret fa del mot *kuba* (no emprat per ningú més a l'edat mitjana, pel que sembla) és degut probablement a la coincidència fonètica i semàntica amb el ‘cup’ existent en català. Cf. VIII:167 i s.v. **rapes**. (Em permeto d'assenyalar que a III:224 fa servir, en el sentit de ‘portadora’, i per calc semàntic d'aquesta paraula catalana, el mot *kattaf* (de *kittef*, ‘portar sobre les espatlles’), que pròpiament vol dir ‘bastaix’ (que ell mateix utilitza en aquest sentit a II:3). És a dir, *kattaf*, ‘portador’, per dir-ho així, passà a significar, en un moment de necessitat, ‘portadora’)

pren-me ‘guet’ o reep-me ‘guet’ de mon marit פרין מי גט או ראימי גט דמון מריט

Després d'explicar amb extrema precisió com cal redactar una acta de repudi (en hebreu: *guet*), i de donar-ne un model, Ben Adret afegeix que el marit donarà el document a la muller personalment, tot dient: ‘Aquí tens el *guet*’, davant els dos testimonis que l'hauran signat, els quals el llegiran abans i després del lliurament. Tanmateix, “si a la muller li fa vergonya de rebre l'acta de repudi directament del marit, podrà trametre-li un missatger perquè el rebi en nom d'ella, tot dient a aquest missatger, davant dos testimonis vàlids: ‘Rep-me el *guet* de mon marit En Tal’, o en llengua vulgar: **Pren-me ‘guet’ o reep-me ‘guet’ de mon marit**. I també ho farà així si el marit no és a la mateixa ciutat” [VII:396].

públics מובליקש

“Fa algun temps us vaig escriure que en la sentència de les cases, per les quals pledejaren Rubèn i Simó, vauc escatir brillantment cadascun dels arguments i vauc judicar rectament en dir que Simó tenia les cases a bon

dret. I encara vaig tornar a escriure-us un parell o tres de vegades a fi d'aclarir-vos una mica més el que us havia dit: que el manual notarial [*séfer ha-arkhé*] és tan digne de fe com l'instrument notarial [*shetar ha-arkhé*]. Fins ara no entenia què us feia estar en dubte sobre això; però m'adono que aquest dubte és perquè [els cristians] aquí [on habiteu] no jutgen segons el manual notarial sinó segons els instruments **públics** concrets. Car tenen per costum de no jutjar segons allò que ha estat ratllat en creu per l'escrivà [*sofer*], sinó que —si s'escau— el batlle [*guizbar*] mana l'escrivà de tornar a escriure per segona vegada, segons el seu manual, malgrat haver-hi passat la ploma. I totes aquelles escriptures sobre les quals Simó es fonamentava, i que adduí com a prova, havien estat ratllades en creu [en el manual]; per això, a partir d'aquí, sorgeix el dubte i us demaneu com és possible de jutjar segons el manual del notari, i com és possible que nosaltres jutgem segons les escriptures [en poder del particular] més que no fan ells. Per tant, desitgeu que us digui clarament el meu parer sobre això. Dic, doncs, que hi ha dues menes de cancel·lacions amb què el notari [*ha-arkhé*] cancel·la allò que hi ha escrit en el seu manual: primerament, per al document que ha estat escrit, però no ha arribat a conclusió; segonament, quan el cancel·la per indicar que ja ha estat escrit, signat i donat al seu propietari, a fi que no siguin escrits dos documents sobre un mateix camp o sobre un mateix préstec. D'altra banda, al nostre lloc tenen el costum de passar la ploma en forma de línia ondulada [*shalshélet* = lit. cadena] sobre el document que no ha arribat a conclusió, i sobre l'altre, que ha arribat a conclusió —escrit, signat i donat al seu propietari— hi fan una simple passada amb la ploma; una part [dels notaris] solen escriure en aquest: “firmat i lliurat”. Quant al que dèieu que solen fer al vostre lloc, és a dir, que passen la ploma en creu, sembla que això correspon a la segona mena de cancel·lació que us he dit més amunt: per al document que ha arribat a conclusió i que ha estat donat al seu propietari; per això [el manual] no es fa servir en els judicis; [però les escriptures] no les escriuen [de nou] sinó quan hi ha un manament del batlle, car hom no escriu dos documents d'una mateixa cosa, sia una venda sia un préstec, però sí que es fa quan hi ha un manament del batlle, ja que aquest, evidentment, investiga també les parts litigants i sap la veritat —si el prestatari ha pagat o no, i si el prestador o el comprador tenen un altre document— i no mana d'escriure [n un altre] fins que ha fet recerques i sap la veritat. I així és com ha de ser. Sigui com sigui, continuo afirmant el que ja us deia sobre aquest tema i per les raons per les quals us ho deia...” [III:16. Dictamen tramès a Lleida]. Aquest dictamen està relacionat amb el III:79 (vegeu-ne un fragment s.v. **violari**), on Ben Adret afirma també que el manual notarial val tant com l'escriptura per a utilitzar-lo en els judicis. Sobre aquestes

pràctiques notarials, vegeu: Maria-Teresa Ferrer i Mallol, “La redacció de l’instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes”, *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, 4 (Barcelona 1974), pàgs. 29-191; dec aquesta referència a Jaume Riera.

ràncir (= ranci) ראנסיר

“Dius que un jueu tenia carn salada [*basar maliah*] des de feia molt de temps, l’olor i el gust de la qual se li van fer malbé; no és que se li hagués podrit, sinó que se li va tornar allò que en diuen **ràncir**. I la va tallar a trossets petits [i, cal suposar, la va llençar]. Al cap de tres dies, va escalfar aigua a l’olla per rentar els plats i hi aparegué un trosset de carn com aquella, tant pel gust com per l’olor...” [III:256]. El problema és de saber si aquest tros de carn, que pot haver estat portat de la casa d’un cristià per un corb o un gat, fa l’aigua impura. Ben Adret diu que no, tot explicant que a Provença també ho consideren així, perquè els cristians acostumen a salar quasi només carn de porc, mentre que els jueus salen carn de bou, de moltó i de cabra. Per tant, si el trosset és semblant als que es van llençar, no deu provenir d’un cristià.

rapes ראפיט

“És permès d’extreure vi de raïm que es posà al cup [*kuba*] abans de començar el dissabte, i que anomenen **rapes**, com diu el capítol primer del tractat *Shabat* (19a): ‘Tot allò que flueix per ell mateix és lícit’. Si és sencer és prohibit, car caldria trepitjar-lo; però el que ja ha estat trepitjat amb els peus, no necessita que el trepitgin; per tant, el reví que surt del vi és permès” [VII:253, segons l’edició de Roma 1470. També és a I:623, però el text hi és molt defectuós i la frase ‘que anomenen rapes’ hi manca]. El text de la Misnà a què al·ludeix la frase talmúdica damunt esmentada diu que és lícit de posar un pes (una fusta, una roda de pedra, etc.) damunt el raïm abans del dissabte i aprofitar-ne la destil·lació que es produeixi durant el dissabte. Com que Ben Adret es refereix al raïm ja trepitjat, el mot ‘rapes’ sembla equivaler a ‘brisa’ aquí (cf. Coromines, DECat, vol. VII, pàg. 105, l. 20).

renegat ריניגאט

“Em consultes el cas d’un jueu que es va barallar amb un altre jueu, que s’havia separat de la comunitat, i li digué *meshummad*. I dius que això és un cas de difamació, perquè el sentit del mot *meshummad* és *cafran* [‘descreient’, ‘apòstata’] o **renegat**, com diuen els cristians [...]. Responc que el mot *meshummad* és aplicat al qui comet una transgressió, encara **que sigui sense voler o per satisfer un desig** [...]. Entre nosaltres és considerat jueu del tot [...]. Un *meshummad* respecte al porc no és

meshummad respecte a tota la Torà. [...] De tot això se segueix que el mot *meshummad* no vol dir **renegat**, com va dir aquell jueu, ans transgressor — per satisfer un desig — dels menjars que la Torà prohibeix, com ara el porc” [III:352]. Aquesta doctrina es fonamenta en TB *Avodà Zarà* 26b i *Hul·lín* 5a, on els doctors del Talmud parlen de l’apòstata de conveniència, que continua essent considerat jueu malgrat les seves transgressions. Cf. S. Zeitlin, “Mumar and Meshummad”, *JQR*, 54 (1963-64), pàgs. 84-86, on diu que en temps posttalmúdics, *meshummad* esdevingué un insult “and was applied to any Jew who transgressed the Jewish law or was of immoral character”. Era un insult, però no un cas de difamació, *malshinut*, en el temps i el lloc de Ben Adret, pel que sembla.

renunciar רנוניאר

Dins el text d’un model de document en què la muller que ha rebut una acta de repudi renuncia a tota reclamació contra el seu marit en relació amb els béns esmentats als capítols matrimonials (*ketubà*) o a qualssevol altres béns, hom fa dir a la dona que signa aquesta escriptura de remissió o condonació (*shetar mehilà*): “Faig nul·la d’una manera absoluta — allò que es diu **renunciar** en la llengua de les altres nacions — tota reclamació que pugui concernir aquesta condonació, tant davant els tribunals d’Israel com davant els de les altres nacions. D’ara endavant no tindrè cap dret, ni jo ni ningú en representació meva, a dir que m’he equivocat o errat en fer aquesta condonació” [VIII:400. II:33]. Judà ben Barzilay *el Barceloní*, més d’un segle abans de Ben Adret, inclogué un model de condonació al seu formulari de setanta-tres documents legals anomenat *Séfer ha-Shetarot*. El text que ofereix Ben Adret és quelcom diferent i el mot ‘renunciar’ hi ha estat afegit a tall de glossa.

sendat o cendat סנדאט

“He sentit dir que rabí Al-Barceloní [probablement Judà ben Barzilay], de bona memòria, era de parer que els qui posen **sendat** sota el *tsitsit* van errats, car no és permès de posar-hi res que faci de separació” [VII:300]. Bé que *tsitsit* és pròpiament el serrell del mocador espatller anomenat *tal·lit*, aquí es refereix a tot el *tal·lit* (ús metonímic que ja apareix a TB *Menahot* 43a); pel que sembla, alguns se’l devien folrar de sendat.

senescal שנסקאל

“Isaac devia a Elazar tres mil sous amb escriptura pública, i aquest Isaac tenia una botiga de vendre teixits, en la qual hi havia teixits de **fres** i **moret** [= morat?], entre d’altres; també hi tenia una caixa, on solia desar diversos objectes i estris, i alguns diners, tant d’ell com de gent que els hi

havia confiat o empenyorat, perquè era un home digne de confiança i de gran recapte [...]. S'esdevingué que Elazar posà clam contra Isaac davant l'oficial [*shoter*] del rei, i aquest oficial anà a la casa i botiga d'Isaac, féu inventari de tot el que hi trobà, li prengué les claus de la botiga i se n'anà. A més, el gendre d'Elazar comparegué davant el **senescal**, i el **senescal** estengué un document en virtut del qual el nomenava *hovesh* [com si diguéssim: 'detenidor'] de la botiga i de tot el que hi havia. I anà a veure els jutges israelites amb Isaac. *Hovesh* es diu *tny't* [tinent?] en llengua vulgar. Al cap d'uns quants dies, Elazar, amb les claus a la mà, anà a la botiga amb el seu gendre i un gentil — un dels saigs de l'oficial — i amb ells hi havia uns bastaixos i oficials jueus. Obrí la botiga davant els jueus que hi havia allí, hi entrà amb el seu gendre, el germà d'aquest i així mateix el gentil, i els bastaixos jueus, i aquests se n'endugueren peces de teixit i roba tretze vegages. També s'emportaren la caixa i tot el que trobaren a la botiga. Llavors corregué la brama que Elazar havia pillat tot el que Isaac tenia i ho havia ficat tot a casa del gendre. Isaac anà a veure el **senescal**, i aquest manà a Elazar que es fes justícia segons les lleis d'Israel" [II:3]. El mot **senescal** apareix sis vegades més a la continuació d'aquest llarguíssim i quasi novel·lesc dictamen. (Cf. Y. Baer, *A History of the Jews in Christian Spain*, vol. I, pàg. 425, n. 19).

sig o **ciga** (= sitja) סִיגָא

"Rubèn donà a lloguer al seu company el clot [*bor*] anomenat *sig*, per tal que hi posés blat, tot dient-li que era sencer. Però hi havia una esquerdada, per la qual sortí una part del blat, i el que restà a dins del clot es malmeté per causa d'aquella esquerdada. El propietari del clot és culpable [d'aquesta pèrdua] o no?" [II:53]. Qüestió plantejada a Ben Adret des de Montsó. **Siges**, en plural, surt onze vegades en el dictamen III:435.

sínia o **cínia** סִינְיָא

Responent a una qüestió que li plantejaren des de Girona relativament a l'aigua del *miqwé*, propietat d'un cristià i situat dins un estatge de l'interior dels banys de la ciutat, i a la sospita que aquest cristià no hagués fet servir l'aigua de la pluja — que hi arribava de la teulada per una canal — i hagués tornat a omplir el *miqwé* mitjançant un atuell (cosa prohibida per la Misnà. Cf. M *Miqwaot*, *passim*; TB *Temurá* 12b), perquè els jueus havien tapat el forat de la canal, Ben Adret, en un moment de la seva argumentació, fa: "Segons el meu parer, hauríeu fet més ben fet de no tapar el forat de dalt, puix que si no hagués estat tapat i el cristià hagués trobat avinent i fàcil d'omplir el *miqwé* mitjançant la roda **anomenada sínia**, a través d'aquell forat, l'aigua hi hagués arribat, així, a través d'una conducció [la canal, que és cosa permesa]" [III:224, V:61].

Ben Adret afegeix que “a la nostra ciutat” (Barcelona), la situació era semblant, puix que el *miqwé* era propietat d’un cristià. A V:64, hom parla del *miqwé* de València, que també era dins d’uns banys propietat d’un cristià. Val la pena de tenir en compte aquestes referències històriques a l’hora de cercar restes arqueològiques jueves. A part del calc semàntic indicat s.v. **portadora**, aquest dictamen en conté probablement un altre en utilitzar el mot *bàyit*, ‘casa’, en el sentit d’‘habitació’, ‘estatge’, cosa que també s’esdevingué amb el mot romànic als temps medievals (cf. J. Rubió i Balaguer, *Vida espanyola en la época gòtica*, pàg. 81).

sola שולה

Parlant de la cerimònia de la *halitsà* o ‘descalçament’, en què el germà del marit difunt refusa oficialment de casar-se amb la seva cunyada, com l’hi obliga la llei del levirat (cf. *Dt* 25, 5-10), Ben Adret descriu d’una manera detallada el calçat que cal fer servir. Es tracta d’una mena de borseguí, d’una sola peça de couro, cosit d’un costat i amb una corretja que serveix per a cordar-lo al voltant de la canya. “I aquest calçat no té aquella part de la planta del peu que anomenen **sola**” [VII:398].

taces טאסיש

“M’has preguntat, a propòsit dels vasos [*kossot*] o **taces** de metall que fem servir tot l’any, si n’hi ha prou, quan els volem fer servir per Pasqua, de rentar-los passant-hi aigua” [I:372. Repetit a VII:371].

tudor, tudoria טודור טודוריא

“Belita féu comparèixer rabí Saadia davant nostre i l’acusà dient: Vet aquí que el vaig constituir procurador [meu] perquè tractés amb el marit de la meva germana i els llevés la propietat d’una part de les cases i les terres que resten meves; i quan rabí Saadia volgué anar a Barcelona a tractar l’afer amb ells, em digué que li fes una escriptura de donació de tots els drets referents a aquelles terres perquè no poguéssin refusar-les-hi dient-li: No tenim res a veure amb tu. I el vaig creure i vaig fer estendre l’esmentada escriptura de donació, en, la qual foren testimonis Rubèn i Simó, i també vaig fer estendre una escriptura de **tudoria** [la demandant és menor d’edat, segons apareix més avall], necessàriament, per mitjà del mateix escrivà, per tal de reclamar els meus drets del marit de la meva germana; aquest féu una avinença amb rabí Saadia, davant de Leví, Judà i Issacar, per nou-cents diners, determinant de pagar-los-hi per la propinent Pasqua; per tant, reclamo de rabí Saadia aquests diners, i que sigui dit al meu cunyat que em doni a mi aquests diners a la data convinguda. Rabí Saadia contestà que ella no li va fer estendre mai

de la vida cap escriptura de donació, ni el féu **tudor**, sinó que la demanant el féu **tudor** d'ella i del seu fill [del fill de rabí Saadia], que és el seu marit, i que no té cap part en aquells diners, car els seus drets caducaren completament en concedir-los al seu fill" [I:148]. El mot **tudor** apareix dues vegades més en l'exposició d'aquest embolic de família.

violari ויילארי

"Simó viu en unes cases [*batim*, probablement 'habitacions' aquí] que Rubèn diu que són seves i dels seus avantpassats, i aquest Rubèn té testimonis que afirmen que eren dels seus avantpassats i que les heretà, i que hi visqué uns quants anys. Simó pretén que les comprà a un cristià per tal com Rubèn, la seva muller Lea, llur filla Dina i llur gendre Leví, les havien venudes al dit cristià. El tribunal rabínic indagà i encercà de quina manera el dit cristià havia adquirit la propietat d'aquelles cases, i van trobar que posseïa escriptures enregistrades en els registres dels cristians, com cal segons el costum de la ciutat, escriptures de **violari**... i també una clàusula dient que Judà era **curador**, per designació del batlle, dels béns de l'esmentada Dina, i que les cases eren d'ella: un terç per ella mateixa i els altres dos terços perquè son pare els hi havia donat com a dot. El **curador** havia venut les cases al cristià en virtut d'aquella designació..." [III:79. Dictamen tramès a Lleida]. **Curador** surt més avall acompanyat del nom utilitzat correntment en els documents hebreus des de l'època talmúdica per a designar aquesta funció, que és el mot grec *epitropos*.

volta (= arcada) בולטא

"M'has preguntat si el passatge que té a la seva entrada una arcada [*kipà*], que anomenen **volta**, està subjecte a la llei que regeix per a les obertures de les portes [és a dir, si cal afixar-hi una *mezuzà*, cosa que depèn de les mides de l'arcada segons TB *Eruvín* 1:1, passatge que Ben Adret reporta a la seva resposta]" [III:271, repetit parcialment a VII:22 (edició de Roma 1470)]. Cf. David Quimhí, *Séfer ha-Shorashim* (edició Berlín 1847), pàg. 18, on interpretant *IR* 6,3: *El vestíbul davant la nau de l'edifici*, diu: "És una construcció en forma de porxo o bé d'arcada [*kipà*], que és anomenada **volta** en llengua vulgar".